

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie FF UK

Etnologie

Teze disertační práce

Utváření oborové terminologie pro lidový oděv

Forming the Branch Nomenclature of Folk Costume

Školitel: Doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc.

Rok odevzdání práce: 2015

Mgr. Daniel Dědovský

Pojem *lidový kroj* je pojmem umělým. Objevuje se teprve na počátku 19. století v období romantismu, zatímco 18. století jej ještě běžně neužívalo¹; oděvní kultura venkovského obyvatelstva byla sice nazírána sociálním (stavovským) prizmatem, nenalezneme zde ovšem výraznou polarizaci na městské a venkovské prostředí, příznačnou pro vlastenecko-romantickou filosofii a tím i nově se rodící humanitní vědy.

V 18. století se lidová kultura, reprezentovaná pomocí vnějších znaků, tedy zejména oděvu, ocitá využívána mimo své přirozené prostředí především v kontextu doznívajícího trendu monumentálních barokních dramatických projevů, reflektujících již zpravidla osvícenský filosoficko-náboženský ideál harmonického státu (dožínky, plesy či selské svatby v rámci korunovačních a dalších vrchnostenských kolektivních festivit²), na přelomu 18. a 19. století vzbudilo plošný zájem o lidovou kulturu německé hnutí romantismu, teoreticky i metodologicky zakotvené v mantinelech Herderova vlasteneckého konceptu filosofie. Časově přitom korespondovalo s hnutím českého národního obrození, jehož představitelé z německého intelektuálního prostředí přímo vycházeli a ideově čerpali.

Pojem *duch národa* poprvé použil Charles Louis Montesquieu při výzkumu původu odlišností evropských kulturních areálů; dle jeho sociálně-geografické definice působí na formování společnosti zejména klima, vyznání, zvyky a životní styl a tento *esprit de la nation* se pak projevuje i v politickém a právním uspořádání jednotlivých státních celků. Johann Gottfried Herder následně pojem překládá jako duch národa (*Volksgeist*) a dále jej situačně rozvíjí, čímž vznikají pojmy jako genius, charakter či duše národa. Právě vlastnosti ducha jednotlivých národů se pro Herdera stávají faktorem, který aktivně určoval a determinoval formování dějin. Reálné projevy jsou přitom vysledovatelné ve zvycích, mytologii, jazyce, písních a pověstech³, na jejichž základě lze ducha národa odborně popsat. Herderovi pokračovatelé rozvinuli tento koncept ve filosofické diskusi, která prostupovala společností a aktivně ovlivňovala myšlení, kulturu i vědu. Od poloviny 19. století pak v Německu formují filosofové Moritz Lazarus a Heymann Steinthal směr psychologie národů (*Völkerpsychologie*), zkoumající komparativní metodou etnicky podmíněnou mentalitu s akcentem na jazyk a její projekci do reálného života, umění a vědy⁴.

Zatímco folklor představoval pro romantické umělce i badatele pozůstatek prastarých autentických projevů národní mentality, kroj začal být nazírán jako relikv pradávné materiální kultury. S expanzí kosmopolitní módy navíc zmizelo srovnání s regionálně variabilním městským

1 Helm, Rudolf, *Deutsche Volkstrachten aus der Sammlung des Germanischen Museums in Nürnberg*, München: J. S. Lehmann 1932, s. 7

2 Václavík, Antonín, *Podunajská dedina v Československu*, Bratislava: Vydavateľské Družstvo v Bratislave 1925, s. 88-89

3 Großmann, Andreas - Jamme, Christoph (ed.): *Metaphysik Der Praktischen Welt: Perspektiven Im Anschluss an Hegel und Heidegger*, Amsterdam-Atlanta: Editions Rodopi 2000, s. 62

4 Großmann, Andreas - Jamme, Christoph (ed.): *Metaphysik Der Praktischen Welt: Perspektiven Im Anschluss an Hegel und Heidegger*, Amsterdam-Atlanta: Editions Rodopi 2000, s. 68

oděvem a na počátku 19. století se v německém prostředí poprvé objevuje pojem Volkstracht, lidový kroj.

Ještě v posledních dvou desetiletích 19. století byla etnologie ideově úzce provázána s archeologií, jelikož obě vědní disciplíny hledaly doklady autentického staročeského výtvarného a duchovního projevu; takto pojímal vznikající etnologii zejména Lubor Niederle, zaměřující se na nejstarší kulturní dějiny českého národa a distancující se od národopisných sběrů ze současného terénu⁵. Do založení prvního oborového periodika, Českého lidu, využívají první etnologové kromě Časopisu českého musea zejména Památky archeologické, vydávané od roku 1855; vychází zde přitom i práce týkající se lidové duchovní kultury a folkloru (např. Zíbrtova studie *Kouzla a čáry starých Čechů*) a objevují se i popisy krojů v rámci vlastivědných článků regionálního charakteru. Autoři prvních kolekcí moravských lidových výšivek tvořící tzv. Národopisnou družinu olomouckou⁶, Vincenc Prasek a Jan Havelka, pocházeli z okruhu romantického archeologa Jindřicha Wankela, jehož dcera Vlasta Havelková v zajetí produkční teorie hledala shody ornamentu moravských výšivek s motivy na hallstattských bronzích⁷, které pak prezentovala jako produkt prastaré slovanské kultury; jedná se přitom o dobově běžnou interpretaci, podobným způsobem byly v Německu popisovány a vykládány svastiky nalézané archeology na keramice a bronzích mimo jiné rovněž hallstattské kultury⁸. Vyjma těchto dezinterpretací mají vybrané studie Vlasty Havelkové dodnes značný význam zejména pro studium promítání lidové religiozity do materiální kultury, jehož stopy autorka podchytila v dosud živém národopisném terénu⁹. Pro archeologický proud ve středoevropské etnologii je inklinace k mytologické interpretaci lidové materiální kultury i folkloru příznačná, časově ostatně koresponduje s mytologickým přístupem britských antropologů z okruhu Jamese Frazera; definitivní odluka etnologie od archeologie pak nastává v českém prostředí až s vývojem osobnosti Lubora Niederleho.

O rozbor a zároveň definici pojmu *kroj* a jemu připojovaných adjektiv se pokusil architekt a etnograf Jan Koula¹⁰ v rámci přednášky v pražském Rudolfinu roku 1890, kde odděluje kroj národní (ve smyslu lidový) od kroje historického (odívání v jednotlivých historických epochách) a módního obleku (kosmopolitní módy). V Koulově práci se však plně prosazuje historický přístup k lidovému oděvu při připuštění prosesu rustikalizace vybraných součástí; jakožto umělec navíc spatřoval v uspořádání kroje doklad o stupni výtvarného nadání národa. Důkazy o společném prapůvodu

5 Brouček, Stanislav, Založení Českého lidu a jeho význam pro rozvoj národopisného bádání, in: Český lid 78/1991, č. 3, s. 151

6 Horák, Jiří, Národopis československý: přehledný nástin, in: Československý vlastivěda díl II.: Člověk, Praha: "Sfinx" Bohumil Janda 1933, s. 392

7 Havelková, Vlasta, Některé šperky naše lidové, in: Polívka, Jiří (red.), Národopisný Sborník Československý VI., Praha: Alois Wiesner 1900, s. 38

8 Lechler, Jörg, Vom Hakenkreuz: Die Geschichte eines Symbols, Leipzig: Kurt Krabitzsch 1934, s. 10-11

9 Havelková, Vlasta, Plachty koutní. Obušky., in: Pastrnek, František (red.), Národopisný Sborník Československý IV.-V., Praha: Alois Wiesner 1899, s. 29-38

10 Koula, J., O kroji lidu slovenského, in: Český lid I., Praha 1892, s. 23

lidového oděvu hledá po vzoru Františka Bartoše¹¹ za pomoci lingvistické i věcné komparace se slovenským prostředím¹², čímž dospívá – ovšem z naprosto jiné pozice – k podobným závěrům o archaičnosti slovenského lidového oděvu jako o dva roky později Čeněk Zíbrt¹³. Avšak Koula vnáší do české etnologické diskuse také evoluční teorii kultury: lidový oděv se dle jeho názoru vyvíjel od původní jednoduché formy do složitějších typů, stejně jako jednotlivé oděvní součásti, jejichž genezi se pokouší objasnit; shromážděné krojové součásti pak pod vlivem etnologicko-archeologického přístupu Johanna Rankeho nazývá archeologickým materiálem. Tyto názory rámcově korespondují s teorií Zikmunda Wintera¹⁴, uveřejněnou o čtyři roky později. V posledním desetiletí 19. století se však mění muzeologický přístup k lidovému oděvu.

Slovo svéráz se poprvé objevuje ve slovníkové tvorbě z poloviny 19. století jako překlad německého výrazu *Eigentümlichkeit* a jeho autorem jsou zřejmě lingvisté z Šafaříkova okruhu¹⁵. Do národopisných publikací proniklo zejména skrze práce Františka Bartoše, který pojem hojně užíval pro regionální specifika lidové kultury, její krajovou proměnlivost. Rozkrývání "*svérázných projevů lidové kultury kmene československého*"¹⁶ se stalo hlavním ideovým podkladem vědeckého národopisu v prvních desetiletích existence oboru; pojmu svéráz v tomto duchu užívá ještě ve dvacátých letech 20. století Josef František Svoboda (*souhrn jevů národopisných*)¹⁷. Ve folklorní rovině lze za raný projev svérázu považovat již Čelakovského a Erbenovu ohlasovou metodu, kdy je profesionálním básníkem parafrázována lidová poesie i próza tak, aby výsledný umělecký produkt odrážel *národní vkus*. Na německé straně panovala obdobná situace; byly zakládány regionální i zemské spolky pro zachování tradic, přičemž docházelo k využívání odložených oděvních součástí (např. *Bund zum Schutze der schlesischen Heimat* se sídlem v krkonošském Saalbergu, dnešním Zachełmie, oživoval tímto způsobem tamní kroj)¹⁸. Značnou roli zde narozdíl od českého prostředí sehrávala šlechta, která pořádala či zaštiťovala krojové slavnosti a dokonce pořádala krojové soutěže (soutěžní ceny nejlepším krojům každoročně udílel např. hrabě Eberhard Stolberg-Wernigerode-Jannowitz v romanticky upravených ruinách hradu Bolczówa). Při hledání archaických oděvních součástí zkoumali němečtí etnologové i amatérští badatelé zejména izolované

11 Bartoš, František, Lid a národ, svazek druhý, Velké Meziříčí: J. F. Šašek 1885, s. 22

12 Koula, J., O kroji lidu slovenského, in: Český lid I., Praha 1892, s. 183, 279

13 Zíbrt, Čeněk, Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské, Praha 1892, s. 30-32

14 Winter, Zikmund, Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu Bělohorské bitvy, Praha 1893, s. 9-10

15 [Autor neuveden], Svéráz, in: Naše řeč, ročník II., č. 4, Praha: ČSAV 1918, s. 123

16 Tyršová, Renáta, - Kožmínová, Amalie, Svéráz v zemích československých. Čechy., Plzeň: Nakladatelství Českého deníku 1921, s. 1

17 Svoboda, J. F., Měli jsme místní svéráz?, in: Polívka, J. (red.), Národopisný věstník československý XXII., Praha: Národopisná společnost československá 1929, s. 93

18 Witschel, Marie, Zur Wiederbelebung und Weiterbildung der Tracht im Riesengebirge, in: Scholz, Hugo (ed.), Botschaft des Ackers: Dorf Kalender 1931, Braunau in Böhmen: Verlag und Schriftleitung „Botschaft des Ackers“ 1931, s. 67

národopisně-jazykové ostrovy (včetně českých enkláv), vytvořené často již ve středověku, kde předpokládali výskyt zakonzervovaných archaismů.

V umělecké rovině spočívá svérázové hnutí v pouhé inspiraci lidovou kulturou, v pokračování a rozvíjení snah o prosazení národního ducha, nalézaného v lidové kultuře, jeho rázovitosti, tedy specifčnosti, zejména pomocí kulturní produkce včetně hudby, literatury a uměleckého průmyslu v kulturním životě české společnosti jako celku; slovy Renáty Tyršové je svéráz snahou o *obrození národního rázu v umění dekorativním*¹⁹. Václav Tille dospívá k podobnému závěru, svérázové hnutí vítá coby podhoubí pro vznik idey národního umění, a konstatuje, že oproti minulosti, kdy "*venkovské kroje byly za robotních dob jen půvabným dekorativním elementem v průvodech korunovačních*" a v romantickém pojetí živým pozůstatkem dávných dob, filosofie svérázu lidové umění aktualizovala. Zatímco Tille obdivuje práce Úprky a Jurkoviče a lituje ústupu lidového umění novému životnímu stylu, *nijak originelně umělecky se neprojevujícím*, a cítí jako svou povinnost udržovat jej vším úsilím při životě, z pohledu Zdeňka Wirtha, žáka zakladatele etnologicky orientované Vídeňské školy dějin umění Aloise Riegla, je nutné povýšení lidového umění na umění národní, které by reprezentovalo domácí kulturu na internacionálním poli, ostře odmítnout. Wirth řadí svérázové hnutí mezi historismy 19. století, jeho projevy nazývá pejorativně uměním *pseudolidovým* a v principu se k němu staví jako k neplodnému naplňování staré hotové formy novým obsahem. Zatímco v českém prostředí se svérázové hnutí vyvíjelo v neustálém dialogu umělců s etnology, profesor pražské německé univerzity Adolf Hauffen již v roce 1896 prohlašuje snahy o obnovu *selského kroje* za aktivity sice prospěšné (a poukazuje na existenci krojových spolků - *Trachtenvereine* -, pořádání krojových slavností při Oktoberfestu 1895, masopustní selský bál konaný stejného roku v Brně, kde se sešlo na 2000 krojovaných německých sedláků a další akce reagující vesměs na Národopisnou výstavu československou), avšak obsahově stojící daleko za cíli vědecké etnologie²⁰.

Zíbrtova a Winterova práce strukturálně koresponduje se soudobou německou tvorbou, kterou však rozsáhlostí, koncepcí (zaměřením na jeden etnokulturní region) a v určitých aspektech i odborností překonává. Autoři navazují zejména na *Trachtenkunde* profesora Augusta von Heydena z roku 1889²¹, ze kterého rovněž čerpá R. Tyršová při tvorbě své učebnicové publikace *Nauka o kroji*²²; shodná je nejen koncepce obou knih, totožné jsou celé pasáže, např. názor, že ozdoby těla jsou starší než samotný oděv, zdůvodněný výskytem ozdob u národů a kultur, které oděv postrádají

19 Tyršová, Renáta, O praktickém použití lidového ornamentu českého. III. Nábytek v slohu národním dle návrhu prof. Kouly na výstavě architektury a inženýrství, in: Zíbrt, Čeněk (red.), *Český lid VIII.*, Praha: V Šimáček 1899, s. 88

20 Hauffen, Adolf, Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, I. Band, I. Heft: Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie, Prag: J. G. Calve'sche k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung (Josef Koch) 1896, s. 75-76

21 von Heyden, August, *Trachtenkunde: Die Tracht der Kulturvölker Europas vom Zeitalter Homers bis zum Beginne des XIX. Jahrhunderts*, Leipzig: Verlag von E. A. Seeman 1889

22 Tyršová, Renáta, *Nauka o kroji*, Praha: Císařský královský školní knihosklad 1913

(Tyršová s. 5, von Heyden s. 3), dále popis hymationu (Tyršová s. 25-27, von Heyden s. 12-13) včetně zmínky o Tanagře (dále Tyršová s. 32. - "*roucho (...) tunica intima (...) zastávalo jaksi naši košili (...) nosila se s rukávky nebo bez nich*" - von Heyden s. 37: "*Die Tunica intima hat ziemlich genau den Schnitt des modernen Frauenhemdes, ist mit kurzen Ärmeln versehen oder entbehrt deren ganz (...)*") atd.. Čeněk Zíbrt se poprvé dotýká terminologické problematiky: rozlišuje kroj lidový, který pro české země a Slovensko označuje za československý a považuje jej za součást lidového umění. Užívá pojmu *oděv*, a to spíše tehdy, hovoří-li o širší problematice včetně aplikací a doplňků²³. Pokouší se rekonstruovat cesty, kterými probíhala kulturní difuze z cizího prostředí do českých krojů za účelem selekce jednotlivých prvků, které shodně s dobovým stupněm poznání chápe jako sedimenty na původní formě. Zkoumání kroje tedy znamenalo výzkum oděvní kultury jako celku; konečně sám Zíbrt se označoval za *kulturního historika*, přičemž konceptuálně vychází zejména z myšlenek zakladatele německé vědecké etnologie Wilhelma Heinricha Riehla při silné reflexi E. B. Tylorovy teorie přežitků. Metodologii a poslání této disciplíny popsal roku 1892 v ambiciózním díle *Kulturní historie*, a to včetně jejího vztahu k etnologii, o jejíž definici se o rok dříve pokusil Emanuel Kovář²⁴. Kulturní historie dle Zíbrta pokrývá široké pole dějin kultury a tvoří spolu s politickou historií celistvou historickou vědu. Nastává zde zásadní rozkol mezi historií a kulturní historií, související se vznikem české etnologie: mnozí historikové se totiž ostře vymezili vůči disciplíně, která „(...) ve *Winterově a Zíbrtově podání chtěla z dějepisce dělati sběratele přežitých odpadků vývoje a rekvizitáře oprášených historických kostýmů*“, jelikož dle jejich mínění „*zachycením několika lidových povídek*“ nelze „*nahraditi skutečný var minulosti, v němž veliké myšlenky rozhodovaly a nikoliv to, co se dalo za peci v selské chalupě.*“²⁵ Výzkumnou metodou kulturní historie je přitom pro Zíbrta komparace (*methoda přirovnávací*) a cílem na základě pečlivého poznání cizích kulturních jevů "*bezpečné zajištění kulturních zjevů původu ryze domácího*"²⁶, tedy opět rozkrytí autentických projevů předpokládané národní kultury. Kulturněhistorická metoda tedy sleduje kulturní přenosy a genezi jevů v historickém horizontu, přičemž některé jsou interpretovány jako původní české, jiné převzaté, ale všechny prodělaly historický vývoj a tvoří sučást zkoumané kultury. Narozdíl od vídeňské školy kulturních okruhů, která předpokládá vynalezení či vznik každého kulturního jevu na jediném místě, odkud se následně šířil, kulturní historie zkoumá vznik jednoho jevu na mnoha místech nezávisle na sobě a jeho následný vývoj, což zapříčiňuje interdisciplinární přesahy metody.

23 Z dochovaných součástí oděvu lze dle Zíbrta vysledovat určité prvky podoby kroje: "*Látka ozdob a součástí oděvu (...) rovně je důležitá pro charakteristiku kroje starodávného*" Zíbrt, Čeněk, *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*, Praha 1892, s. 18-19

24 Kovář, Emanuel, *Nástin dějin ethnologie*, in: *Athaenaeum: listy pro literaturu a kritiku vědeckou*, ročník VIII., Praha: 1891, s. 157-166;202-212;235-243

25 Šusta, Josef, *Mladá léta učňovská a vandrovní*. Praha-Vídeň-Řím, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 88

26 Zíbrt, Čeněk, *Kulturní historie*, Praha: Jos. R. Vilímek 1891, s. 63

Zejména ve spolupráci s časopisem *Český lid* přistupují badatelé k vymezování jednotlivých etnografických oblastí mimo jiné i na základě oděvu, přičemž dochází k rozsáhlé dokumentaci a komparaci krojů a jejich částí. Objevují se i první odborné záznamy lokálních názvů krojových součástí. Na tomto poli zvláště vynikl progresivní moravský etnograf a geolog Josef Klvaňa²⁷, který si povšiml i výrobních technik a generačních proměn lidového oděvu od počátku 19. století. Při popisu krojů používá pojmů „*kroj lidový*“ nebo pouze *kroj* s adjektivem konkrétního regionu ve smyslu *lidová forma oděvu (v konkrétní lokalitě)* a soustředí se na autentické pojmenování jeho součástí ve zkoumané oblasti. Vedle jiných termínů (*kroj, šat*) rovněž velmi často užívá i pojmů *oblek* a *oděv*, uvnitř textu i v nadpisech kapitol (*mužský/ženský oblek, sváteční oděv*)²⁸, který poté našel hojnějšího využití až v odborných textech vznikajících ve třetí čtvrtině 20. století, kdy probíhala diskuse o redefinici pojmů. Otázkou je, do jaké míry přebíral autor názvosloví ze slováckého dialektu, ve kterém byl výraz *oblek* a rovněž *šat* běžně používán²⁹. Klvaňa také zkoumá vlivy slohových epoch na lidový oděv; aplikace a zejména výšivkový ornament však po vzoru svých předchůdců a většiny současníků považuje za „*ryze domácí a samostatný*“, nepřibuzný s žádným historickým slohem³⁰. Josef Klvaňa byl především geologem a topografem a vytvořil si tak do jisté míry originální metodu popisu a členění typů lidového oděvu podle geograficko-ekonomické orientace lokality výskytu, dobře aplikovatelnou zejména na oblast Moravských Kopic, kde v hornatém terénu podoba oděvu vykazuje výrazné odlišnosti již na úrovni jednotlivých dědin, izolovaných od sebe horskými hřbety³¹. Provedl přitom v letech 1886-1898 intenzivní terénní výzkum „*takměř od osady k osadě*“³² na Moravském Slovensku, po jehož skončení nadále využíval informátory z řad místní inteligence.

Představa o vysledovatelnosti pravzorů v lidovém oděvu, skrytých pod nánosem pozdějších módních vlivů, se ovšem udržela velice dlouho, doslova po několik badatelských generací a připouští ji ještě Drahomíra Stránská ve své monografii *Lidové kroje v Československu*³³; sama přitom prohlubuje pohled na koexistenci městské a venkovské (lidové) kultury, jelikož v návaznosti na pojetí Renáty Tyršové již plně akceptuje proces utváření kroje na základě dialogu městského prostředí a venkova³⁴. Jako jedna z posledních užívá Stránská ve vyšší míře označení *selský kroj*; po

27 Klvaňa, Jos., O lidových krojích na Moravském Slovensku, in: *Český lid* II., Praha 1893, s. 18 a dále *Český lid* III., Praha 1894, s. 421

28 Klvaňa, Josef, *Kroj lidu slovenského na Moravě*, in: *Časopis Moravského musea zemského*, ročník VIII., Brno: Moravská akciová knihtiskárna 1908, s. 238

29 Klvaňa, Josef, *Lidové kroje na Moravském Slovensku*, in: Niederle, Lubor (red.), *Národopis lidu československého: Moravské Slovensko*, Praha: Národopisné museum československé 1918, s. 101

30 Klvaňa, Jos., O lidových krojích na Moravském Slovensku, in: *Český lid* III., Praha 1894, s. 432

31 Klvaňa, Josef, *Kroj lidu slovenského na Moravě*, in: *Časopis Moravského musea zemského*, ročník IX., Brno: Moravská akciová knihtiskárna 1909, s. 212

32 Klvaňa, Josef, *Kroj lidu slovenského na Moravě*, in: *Časopis Moravského musea zemského*, ročník IX., Brno: Moravská akciová knihtiskárna 1909, s. 228

33 Stránská, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu*, díl I. Čechy, Praha: J. Otto [1949], s. 4

34 Stránská, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu*, díl I. Čechy, Praha: J. Otto [1949], s. 57, 65, 230 atd.

ekonomické likvidaci selských rodin, včetně jejich kulturního významu pro etnografický terén, přestal být termín vhodný i politicky. V současnosti se s užitím adjektiva *selský* setkáváme již minimálně vzhledem k jeho specifickému obsahu, vztahujícímu se pouze na určitou sociální vrstvu venkovské společnosti (například Muzeum Broumova uspořádalo v roce 2009 výstavu s názvem Broumovský selský kroj v proměnách času)³⁵.

Nemalým vlivem začíná ve dvacátých letech na českou etnologickou metodologii působit prudce expandující národopisná věda polská, stavící na roveň studium materiální a duchovní kultury. V poslední třetině 19. století se v Polsku úspěšně rozvíjí kolbergovská tradice s osobností Zygmunta Glogera (1845-1910), který zakládá muzeum s badatelským centrem v rurální osadě Stare Jeżewo³⁶, ležící v dnešním východopolském etnografickém regionu Podlesí; zde se následně setkávají progresivní etnologové orientovaní na vývoj v západoevropských zemích. Samotný Gloger se v rámci pozitivistického hnutí věnoval osvětě mezi zemědělci. Do Starého Jeżewa za ním jezdil i gymnaziální spolužák a hlavní šířitel myšlenky pozitivismu v literatuře Henryk Sinkiewicz; v Jeżewu pobývá též krakovský folklorista a muzikolog Jan Aleksander Karłowicz, člen American Folklore Society a londýnské Folklore Society, překladatel díla Herberta Spencera. Polský literární historik Aleksander Głowacki, známější pod pseudonymem Bolesław Prus, po prostudování Karłowiczových překladů nazval britského evolucionistu Aristotelem 19. století³⁷ a v zemi vzniká na základě vlivu Spencerova učení specifická podoba pozitivismu, směr nazývaný *polský pozitivismus*, který zasáhl literaturu, umění i společenskou vědu. V závěru 19. století navázalo na generaci polských pozitivistů umělecko-filosofické hnutí Mladé Polsko, zdůrazňující oproti dosavadnímu přísně racionálnímu přístupu zejména emoční stránky lidského života a kultury, kladoucí důraz na citovost a vyzývající k návratu určitých prvků, které byly vlastní romantismu první poloviny 19. století; jedná se o jednu z variant romantického nacionalismu v rámci celoevropského stylu secese, který se v Polsku projevil s určitým spožděním díky politickému potlačování domácí vědy a kultury. Hnutí, které pokračovalo v realizaci idey vzdělávání a emancipace polského venkovského obyvatelstva, prohloubilo rozvoj etnologie silně orientované na terénní výzkum.

Jako venkovský učitel tak začínal i Kazimierz Moszyński, nejvýznamnější postava polské meziválečné etnologie, která prodělala vývoj od romanického nacionalismu ke kombinaci prvků evolucionismu s teorií difuzionismu, čímž vyvinul specifický směr tzv. *kritického evolucionismu*, kriticky pracujícího s metodami různých teorií, avšak nepřebírajícího jejich celkovou koncepci, což způsobuje otevřenost a interdisciplinární akcent při absorpci psychologických, filologických a

35 Franze, Karel - Hecht, Walter, Broumovský selský kroj v proměnách času = Braunauer Bauertracht im Wandel der Zeiten: katalog doprovázející výstavu v Muzeu Broumova, Broumov: Muzeum Broumova 2009

36 Brzozowska-Komorowska, Teresa, Gloger: opowieść biograficzna, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1985, s. 61

37 Szweykowski, Zygmunt, Twórczość Bolesława Prusa, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1972, s. 22

dalších hledisek³⁸. Difuzionismus se pak v Moszyńského okruhu projevil v silné inklinaci k terénní práci při užití kartografické metody. Mezi léty 1929-1939 vydával Moszyński v Krakově monumentální dílo *Kultura Ludowa Slowian*, strukturované do dvou celků (materiální a duchovní kultura). Dle polských autorů se jedná o vůbec první syntetické zpracování lidové kultury určité etnické skupiny v rámci Evropy³⁹; i přes toto rozporuplné tvrzení zůstává Moszyńského práce průkopnickým počinem zejména co do vlivu na středoevropský etnologický diskurs: silně ovlivnila například monografickou tvorbu několika moravských etnologů, zejména pak Antonína Václavíka⁴⁰. Lidový oděv v Moszyńského pojetí již netvoří speciální kategorii, ale pouze jednu z mnoha složek lidové kultury, které v souborných publikačních výstupech není věnován větší prostor, než ostatním aspektům. Václavíkův přístup k materiální kultuře se tak díky polské metodologii profiluje na evoluční bázi (jednodušší technologie výšivek či stříhy oděvních součástí jsou interpretovány jako vývojově starší)⁴¹, která je však značně upozaděna ve prospěch zejména kulturněhistorického přístupu; jednotlivé krojové součásti včetně výšivek, krajek a aplikací jsou systematicky analyzovány na základě důkladné komparace historických pramenů a zohledněním geneze jejich názvů s přihlédnutím k jejich geografickému rozšíření ve zkoumaném terénu. Zohlednění role oděvu ve folkloru, zejména lidové písni, předznamenává strukturální pojetí lidové kultury; funkční aspekty oděvu (*etické hodnoty a estetické hodnoty* kroje⁴²) jsou ovšem zmíněny pouze marginálně.

Radikálnější postoj zaujal ekonom a regionalista Josef František Svoboda (1874-1946), znalec Horácka, jehož moravskou část zpracoval do samostatné monografie v rámci řady *Národopis lidu československého*. Svoboda představuje v české etnologii vzácného zastánce teorie pokleslých kulturních hodnot (*Theorie vom gesunkenen Kulturgut*) ražené od roku 1922 kontroverzním německým etnologem a germanistou Hansem Naumannem (1886-1951). Dle Naumanna tvořila lidová kultura živnou půdu, ze které vyrostla košatá kultura elit; tato ovšem následně poklesá a formuje zpětně kulturu lidovou⁴³. Lidová kultura a zejména folklor tím tvoří pouhou reprodukci městské, panské či církevní kulturní produkce. J. F. Svoboda pak dospívá k závěru, že lidová kultura sama hodnoty nevytváří (či tvoří jen okrajově)⁴⁴, ale pouze přejímá a přetváří podněty z kultury městské, respektive panské, jelikož sídlo vrchnosti se často nacházelo přímo na vesnici, kde

38 Moszyński, Kazimierz, *Ewolucjonizm krytyczny na tle innych kierunków w etnologii*, Kraków: Polskie Tow. Ludoznawcze 1949, s. 6

39 Klimaszewska, Jadwiga, *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*. Tom I.: Kazimierz Moszyński, Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN 2002, s. 15

40 Jeřábek, Richard, *Etnografie a etnologie na Masarykově univerzitě v letech 1919-1939*, in: *Národopisná revue* 3-4/93, Strážnice: Ústav lidové kultury 1993, s. 75-80

41 Václavík, Antonín, *Luhačovské Zálesí: Příspěvky k národopisné hranici Valaška, Slovenska a Hané*. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích 1930, s. 444

42 Václavík, Antonín, *Luhačovské Zálesí: Příspěvky k národopisné hranici Valaška, Slovenska a Hané*. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích 1930, s. 186

43 Janssen, Christian, *Abgrenzung und Anpassung: Deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane*, Münster: Waxmann 2003, s. 184

44 Jeřábek, Richard, *Josef František Svoboda - objevitel Horácka (11. 2. 1874 - 28. 4. 1946): K stému dvacátému výročí narození*, in: Krist, Jan (red.), *Národopisná revue* 1-2/1994, Strážnice: Ústav lidové kultury 1994, s. 8

pak životní styl obyvatel odpovídal spíše městskému prostředí⁴⁵. Materiální kultura je vytvářena a distribuována na principu ekonomických vztahů; role konečného spotřebitele je přitom u Svobody marginalizována. Podobu i výzdobu výrobku určuje samotný producent, který si tak mnohdy vytváří svůj osobitý styl a lidová hmotná kultura je pak souborem těchto individuálních projevů. Svobodův syn, muzeolog Stanislav František Svoboda, dlouholetý ředitel Národopisného oddělení Národního muzea, pokračoval v otcových stopách drobnějšími studii o Moravském Horácku; obecně podstatné jsou jeho výstupy z oblasti lidového oděvu, které silně odrážejí muzeologický přístup využívající archivnická a umělecko-historická hlediska. Práce S. F. Svobody jsou tak přínosné zejména z hlediska rozboru starší ikonografie.

7.-13. října roku 1928 uspořádala Mezinárodní komise pro duševní spolupráci při Společnosti národů⁴⁶ I. mezinárodní kongres pro lidové umění v Praze, na kterém se setkal výkvět světové, především evropské etnologie a částečně i folkloristiky, přes 200 účastníků⁴⁷ ze 31 zemí světa. Vedle předsedy kongresu Lubora Niederleho⁴⁸, Zdeňka Wirtha, Antonína Václavíka, Leoše Janáčka, Karla Chotka, Jiřího Horáka, Renáty Tyršové či Josefa Vydry tak zasedli a přednášeli příspěvky k teorii oboru francouzský folklorista Arnold van Gennep (ve funkci odborného poradce kongresu, tedy autora programu), švédský průkopník funkcionalismu Sigurd Erixon, německý reformní muzeolog Otto Lehmann nebo vídeňský kulturní historik a komparatista Arthur Haberlandt, pro něhož byl Plickův národopisný němý film *Za slovenským ľudom*, promítaný v úvodní den kongresu, nezapomenutelným zážitkem⁴⁹.

Hlavní řešenou otázkou se stalo vymezení pojmu *lidové umění*, který v rámci mladé vědní disciplíny vykazoval v různých zemích značné obsahové diference (pouze některé země včetně ČSR sem řadily po francouzském vzoru i folklor), jako i stanovení obecně platné definice lidového umění a problematika podílu invence lidového tvůrce na vznik díla či sociálního jevu. Arnold van Gennep upozornil na podobně široké vnímání pojmu *folklor* v zemích s odlišnou etnologickou tradicí⁵⁰, zahrnující pod tuto kategorii i lidovou materiální kulturu, jak jej ostatně v domácím prostředí vymezil Emanuel Kovář. Diskusí nad těmito základními problémy oboru hodlali etnologové sjednotit základní terminologii a především metodologii (van Gennep prosazoval

45 Svoboda, J. F., Národopis lidu československého, díl III.: Moravské Horácko, Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty 1930, s. 7

46 Stránská, Drahomíra, Mezinárodní kongres pro lidové umění v Praze r. 1928, in: Polívka, J. (red.), Národopisný věstník československý XXI., Praha: Národopisná společnost československá 1928, s. 112

47 Gorgus, Nina, Der Internationale Volkskunstkongreß 1928 in Prag: Volkskunst zwischen Folklore, Volkstum und nationalen Traditionen, in: Moravánszky, Ákos (ed.), Das entfernte Dorf: moderne Kunst und ethnischer Artefakt, Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag 2002, s. 125

48 Baran, Ludvík, Stoleté výročí Karla Plicky (14. 10. 1894 – 6. 5. 1987), in: Hanzl, Zdenek (red.), Český lid: etnologický časopis 81/1994, č. 4, Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR – Academia 1994, s. 267

49 Haberlandt, Arthur, Der I. Internationale Volkskunstkongreß in Prag und seine Ergebnisse, in: Haberlandt, Michael (red.), Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXXIII., Wien: Verein für Volkskunde 1928, s. 129

50 Rogan, Bjarne, Folk Art and Politics in Inter-War Europe: An Early Debate on Applied Ethnology, in: Ó Laoire, Lillis (ed.), Folk Life: Journal of Ethnological Studies 45, Leeds: Society for Folk Life Studies 2006, s. 9

kartografickou metodu) v interdisciplinárním kontextu a objasnit vztahy lidového umění ke kultuře společenských elit jako i otázku jeho národní specifičnosti. Společnost národů pak jako pořadatel cílila na posílení myšlenky světového míru skrze vybudování porozumění mezi evropskými národy na základě zdůraznění vybraných internacionálních aspektů lidové kultury.

Kongresové příspěvky byly rozděleny do pěti sekcí, přičemž k lidovému oděvu zde byla poprvé oficiálně přiřazena širší problematika lidového textilu společně s marginální kategorií výrobků z papíru⁵¹. Naopak některé folkloristické aspekty, zejména lidová próza a lidová religiozita, byly - částečně z politických důvodů - z kongresu vyloučeny při akceptaci pouze lidové písně, etnomuzikologie, lidového divadla a výzkumu tanců, což ve výsledku vedlo k jisté separaci folkloristiky od ostatních etnologických subdisciplín⁵² (někteří folkloristé světového formátu, jako například Carl Wilhelm von Sydow, nebyli na kongres i přes projevený zájem přizváni).

Etnologie tak definitivně vychází z mantinelů národní vědy a vzniká intenzivní spolupráce mezi jednotlivými evropskými oborovými centry, spočívající zejména v ustavení mezinárodní komise pro lidové umění pod německým předsednictvím (dnes Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore, SIEF) se zásadním vlivem na vývoj zejména západoevropské etnologie, v pokongresových letech definitivně metodologicky oddělené od mimoevropských studií (antropologie) Sigurdem Erixonem⁵³, ale i v posílení zahraničních stáží a vzájemné výměně periodik. Na základě dlouhodobých diskusí, zahájených na kongresu, dospívá obor k diferenciaci na tři základní části: výzkum materiální kultury, s ním související studium výrobních metod, technik a postupů a autonomně se profilující folkloristiku. Folkloristé vnáší do studia materiální kultury inovativní metodologii a přístupy, které byly oproti samotnému výzkumu materiální kultury v soudobém oborovém diskursu progresivnější a výrazněji mezinárodně zaměřené. Zvykoslovně orientovanou definici pojmu *kroj* provedl roku 1936 nejvýznamější představitel kartografické metody ve Švýcarsku a spoluautor Atlasu švýcarské etnologie (*Atlas der schweizerischen Volkskunde/Atlas de folklore suisse*) Paul Geiger (1887-1952), působící při univerzitě v Basileji, se kterou udržoval intenzivní styky přední soudobý německý folklorista John Meier, autor již zmíněné recepční teorie. Geiger, silně ovlivněný Meierovou recepční teorií folkloru, rozpracoval teze filosofa a zakladatele německé sociologie Ferdinanda Tönniese o povaze lidové kultury a stanovil pojmy *Sitte* – zvyk, *Brauch* – obyčej a *Gewohnheit* – zvyklost, přičemž obsahem prvních dvou pojmů je mezigeneračně tradované kolektivní jednání, které je v případě zvyku považováno za závazné, v případě obyčeje za patřičné. *Zvykem* je tak označováno tradiční jednání ve výjimečných,

51 Meier, John (ed.), *Mitteilungen des Verbandes deutscher Vereine für Volkskunde* 37, Dezember 1928, s. 18-22

52 Rogan, Bjarne, *Folk Art and Politics in Inter-War Europe: An Early Debate on Applied Ethnology*, in: Ó Laoire, Lillis (ed.), *Folk Life: Journal of Ethnological Studies* 45, Leeds: Society for Folk Life Studies 2006, s. 9

53 Schmoll, Friedemann, *Das Europa der deutschen Volkskunde: Skizzen zu Internationalisierungsprozessen in der Europäischen Ethnologie des 20. Jahrhunderts*, in: Jöhler, Reinhardt - Matter, Max - Zinn-Thomas, Sabine (eds.), *Mobilitäten: Europa in Bewegung als Herausforderung kulturanalytischer Forschung*, Göttingen: Waxmann 2011, s. 429

svátečních situacích, které úzce souvisejí s rituálním chováním, *obyčejem* pak v situacích každodenních (oba pojmy však již v Geigerově době v běžném užívání splývaly a stávaly se synonymními). Obyčej vzniká na základě konkrétní potřeby, která vyžaduje či podporuje určité formy chování, zvyk je pak normou, která může některé projevy přímo zakazovat. Geiger rovněž zmiňuje existenci odlišné interpretace zvyku jako duchovní složky tradice a obyčeje jako jejího vnějšího projevu, která převládá v současné německé etnologii. *Zvyklost* pak představuje individuální formou zvyku či obyčeje, nevztahuje se na celý kolektiv, ale pouze na jeho část (nejčastěji rodinu) či jednotlivce a na rozdíl od zvyku a obyčeje může být vnímána i negativně (zlozvyk).

Při aplikaci na oděvní kulturu postrádá kosmopolitní móda díky svému inovativnímu charakteru prvek mezigeneračního předávání. Programově proměnlivá móda tedy sama o sobě není zvykem, ale v lidové kultuře se jím skrze dlouhodobé přetrvání v užívání stává, stává se tak *krojem*. Lidový кроj je tedy dle Geigerovy definice obyčejem či zvykem, jehož kořeny částečně spočívají v městské módě; samotná móda pak procesu napomáhá, jelikož – stejně jako zvyk - vykazuje charakter kolektivní závaznosti⁵⁴. Drobné odlišnosti v barevnosti či oděvních aplikacích, nevybočující ovšem z rámce kánonu dané lokality, jsou pak dle Geigera zvyklostmi, tedy projevy individuality v lidové kultuře. Lidový oděv je pak zkoumán zejména z hlediska své funkce při jednotlivých zvykových příležitostech a úkonech; sám Geiger hovoří o lidovém obřadním oděvu jako o masce.

Strukturální funkcionalismus, který představuje od dvacátých let 20. století progresivní proud v sociologicky orientované etnologii durkheimovského typu, oslovil velkou měrou ruskojazyčné badatele kriticky reagující na vývoj soudobé sovětské etnologie a lingvistiky. Zatímco ve středoevropském prostředí se etnologie formovala v rámci historických věd a tradičně tak spolupracovala s archeologií, historií a vědou o umění, sovětská *etnografie* ve svých počátcích řešila zejména otázky výzkumu lidových výrobních prostředků a splývala, podobně jako ve Francii, do značné míry s vědami sociálními. Z jejich množiny se pozvolna vyčleňovala a osamostatňovala jako pomocná věda sociální, která primárně nezkoumala kulturu, ani její jednotlivé složky (obydlí, oděv), ale téměř výhradně celospolečenská témata. Teprve na konferenci v Leningradě roku 1928 byl přijat za metodu historického výzkumu dialektický materialismus a došlo k začlenění etnografie mezi pomocné historické vědy⁵⁵, ovšem při odmítnutí metody vídeňské školy kulturních okruhů a soustředění výzkumu na vývoj celistvé lidské společnosti v čase a prostoru, zatímco kategorie "lid" a "kultura" nadále zůstávaly vedlejšími. Když roku 1932 zdůraznil pracovník leningradského Etnografického institutu Anton Kazimirovič Supinskij na příkladě běloruského ženského oděvu jeho

54 Geiger, Paul, *Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch*, Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1936, s. 1-5

55 Zelenin, D., *Grundlinien und Errungenschaften der Volkskunde in der UdSSR*, in: Spina, Franz - Gesemann, Gerhard (ed.), *Slavische Rundschau: Berichtende und kritische Zeitschrift für das geistige Leben der slavischen Völker*, ročník VI., č. 2, Prag-Berlin 1934, s. 87

magické a ochranné funkce, dočkal se tvrdé kritiky pro upozadění funkcí sociálních; pro neměnnost názorů byl roku 1937 byl zatčen a perzekuován v pracovním táboře. Stat' Petra Bogatyreva primárně necílí na výzkum lidového oděvu a představuje spíše výjimečnou ukázkou aplikace strukturálně-funkčních teorií na problematiku materiální kultury. Bogatyrev ve zvoleném vzorovém regionu sleduje kumulaci a propojování funkcí s funkčními proměnami a posuny součástí i celků na příkladě lidové oděvní kultury, včetně zániku určitých funkčních aspektů a utváření nových s přihlédnutím k sociální stratifikaci etnografického terénu. Široký internacionální rozhled, primárně folkloristická orientace a rovněž zahraniční původ dodávají Bogatyrevovi potřebný nadhled při reflexi závěrů české i mezinárodní etnologické veřejnosti, přičemž rovněž zohledňuje přístup Frazerovy mytologické školy a stává se tak jedním z prvních badatelů na poli české materiální kultury, který s užitím vědecké metody plně zdůrazňuje i magické funkce lidového oděvu, popisované doposud pouze sporadicky (Stránská, Klvaňa, Václavík) či explicitně idealisticky (Wurm, Havelková); při interpretaci využívá i soudobých filosofických (materialistická dialektika) a psychologických koncepcí (zejména gestaltismu), které stojí u základů funkčně-strukturálního pojetí lidové kultury.

V poválečném Československu nenastaly vhodné podmínky ke kontinuálnímu užívání tradičních krojů pro každodenní život zejména v důsledku rozrušení struktur lidové kultury násilnou kolektivizací venkova a státní organizace i kontroly festivit s veřejným charakterem, se kterými se právě movitější a zpravidla demokraticky orientovaná selská a maloměstská složka venkovské populace nemohla identifikovat. Textilie potřebné na výrobu lidového oděvu se staly téměř nedostupným zbožím, zanikly ostatně i firmy produkující či dovážející krojový materiál pro méně známé či méně výrazné národopisné areály a výroba se v rámci státních podniků a dílen nadále soustředila pouze na vybrané vzorové oblasti (Chodsko, Slovácko), zatímco jinde od jejich nošení upustili a pro následující generaci se staly pouhou rodinnou památkou anebo ztratily hodnotu zcela (dle sdělení informátorky skončily repliky ruzyňského kroje její matky při vyklizení pozůstalosti v odpadu spolu s dalším starým oblečením). Blažena Šotková přispívá k pochopení dobové revitalizace spojené s funkčním posunem již zaniklé tradice zajímavým postřehem o recepci v reálném životě již odložených prvků lidové kultury samotným lidovým prostředím: sedlák již v polovině 20. století využívá nejmodernější zemědělské techniky, pokrokových metod hospodaření, přestavěl svůj statek, aby vyhovoval nárokům i hygienickým požadavkům soudobého života a obléká kvalitní oděv zhotovený městským krejčím shodný s oděvem měšťanů. Avšak potřebuje-li se stavovsky prezentovat, nezobrazí na plakátu zemědělské výstavy orbu pomocí nejmodernějšího traktoru a nepřijde na dožínkovou oslavu v městském obleku; užívá zde ikonograficky historických artefaktů své vlastní kultury ve funkci symbolu⁵⁶; a právě zde spatřuje Šotková potenciál pro další

56 Šotková, B., Lidový kroj – symbol selské tradice, in: Marek, Jan (red.), Zemědělský kalendář pro Čechy a Moravu 1945, Praha: Agrární nakladatelská společnost a Novina 1945, s. 57

trvání lidového oděvu i kultury korespondující s potřebami moderní společnosti.

Kontinuita na předválečný národopis je však navázána a mnohá nová výzkumná témata korespondují s již po léta probíhající odbornou diskusí. Stránská tak prohlubuje svůj - již v meziválečné době proklamovaný - zájem o všední oděv, který považuje za "*pro studium krojů důležitější a zajímavější nežli sváteční barvitě a bohaté kroje (...)*", aniž by těmto hodlala ubírat významu a ceny⁵⁷ a předznamenává tak do jisté míry novou orientaci oboru. Zdůrazňuje přitom krojotvornou úlohu panství jakožto centralizovaného kulturního celku, jehož hranice často tvoří i hranici oblasti národopisné v důsledku nestejně ekonomické a sociální úrovně jednotlivých dominií. Se značným rozšířením výzkumného pole přestává postačovat zažitý pojem *lidový kroj* a dochází k jeho postupnému nahražování širšími a z odborného hlediska vhodnějšími souslovími *lidový oděv*⁵⁸ či *lidový oblek*, užívanými v hojnější míře naposledy Josefem Klvaňou, zatímco obsah pojmu *kroj* odpovídá v soudobém terénu spíše kostýmům folklorních souborů, případně dochovaným historickým obřadním či svátečním kompletům. Z typologického hlediska vychází Stránská z koncepce britského antropologa E. B. Tylora, se kterým shodně shledává⁵⁹ nejprimitivnějšími oděvacími technikami ovinovací zabalování těla či oděvy na tělo zavěšované a spínané na rameni, případně na prsou, úvazem nebo sponou (v českém překladu uvedené pod zavádějícím názvem „haleny“⁶⁰; nejjednodušším z nich je kožené či látkové poncho, plášť s otvorem pro hlavu⁶¹). S teorií pak dále pracuje a vyhledává konkrétní příklady podobných oděvních součástí v českém i moravském terénu.

V rámci obsahové redefinice pojmu lid nalézá česká etnologie po sovětském vzoru nový výzkumný terén ve městském a dělnickém prostředí. V roce 1959 se práce zúročila vydáním kolektivní monografie *Kladensko* pod vedením Olgy Skalníkové, zpracovávající region s letitou hornickou tradicí. Tradiční zaměření oboru na výzkum etnografických oblastí se tak pozoruhodně doplňuje se sociologicky orientovaným rozbořením života a kultury profesních a pracovních skupin v mimoelitních zónách měst, příměstských oblastí a vesnic situovaných v průmyslové zóně, které stály doposud na okraji či zcela mimo zájem etnologů, a nalézá cenné aspekty lidové duchovní a v menší míře i hmotné kultury v místech považovaných klasickými etnology za zcela nivelizovaná.

Materiální kulturu včetně kapitoly o oděvní kultuře, nazvané *Oblečení*, zpracovala samotná průkopnice české urbánní respektive montánní etnologie Olga Skalníková (1922-2012), kombinující tradiční přístup Chotkova semináře s metodou historického materialismu při zdůraznění

57 Stránská, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu*, díl I. Čechy, Praha: J. Otto [1949], s. 24

58 Jeřábková, Alena, *Lidový oděv, jeho charakteristické rysy a aspekty jeho studia*, s. 9, in: Jeřábková, Alena, *Etnologické studie 16: Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii*, Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 9-23

59 Stránská, Drahomíra, *Lidové kroje v Československu*, díl I. Čechy, Praha: J. Otto [1949], s. 5

60 Tylor, Eduard B., *Úvod do studia člověka a civilizace. (Anthropologie.)*, Praha: Jan Laichter 1897, s. 276

61 Tylor, Edward B., *Anthropology: An Introduction to the Study of Man and Civilisation*, London: Macmillan and Co. 1881, s. 250

socioprofesionálních aspektů společnosti, zkoumané z hlediska současnosti nazírané jejím historickým vývojem⁶². Skalníková tak pojednání zahajuje rozbořením procesu odkládání středočeského *lidového obleku*, popisem jeho sváteční *selské* a pracovní podoby čeledínů a podruhů v rámci tradiční lidové kultury, na jejichž ekonomických strukturách se utvářel socioprofesionálně akcentovaný oděv hornických rodin. Zmíněna je i funkce slavnostních hornických uniforem a jejich regionální diferenciaci, kdy barva kalhot či dalších součástí značila příslušnost nositele ke konkrétnímu regionu (Příbramsko, Kladensko) podobně jako u tradičního lidového oděvu.

Doposud užívaný pojem Lidový kroj tak přestává obsahově korespondovat s nově definovaným pojmem lid a pováleční etnologové proto hovoří o *oblečení*, *obleku* či *oděvu* při kombinaci těchto termínů bez pevně ukotvené normy; rovněž Drahomíra Stránská navazuje na svou meziválečnou terminologii a přednáší téma *Lidový oblek v Čechách*⁶³.

V kulturně proměněném prostředí venkova se aktivita souborů a kroužků lidové tvorby stala jednou z hlavních forem společenského volnočasového vyžití; nahradila maloměstské spolkové bály a volně se propojila s tradicí vesnických tancovaček i obyčejových výročních festivit. Oděv aktérů, který zpočátku plnil spíše funkci symbolu znárodněné lidové kultury, se pak alespoň pro část obyvatel stal v průběhu let novou součástí regionální identity, jak dokazuje i jeho aktuální výskyt v současném terénu. V klasických národopisných oblastech, kde lidový oděv stále ještě dožíval ve své původní funkci, proběhla díky této vlně folklorismu úspěšná revitalizace přímým navázáním státem řízené výroby na lokální tradici (např. domažlická Chodovia), jinde pak měla činnost folklorních sdružení charakter přímo záchranný (např. při uchování kultury Lužických Srbů). Naopak v regionech, kde lidový oděv již dávno zanikl a chyběla pramenná základna pro jeho obnovení, ale i ve vysídlených německojazyčných oblastech (např. Krkonoše), členové některých nově vznikajících *souborů lidových písní a tanců*⁶⁴ vytvářeli stejnokroje, které se od sebe příliš nelišily střihem, ani barvou jednotlivých součástí (zpravidla v těchto případech existují dvě až tři barevné varianty) a jejich vystoupení tak, mnohdy i záměrně z důvodu estetického souznění aktérů, působilo uniformním dojmem. I v oblastech s živou či teprve nedávno zaniklou oděvní tradicí proto docházelo k typologické redukci oděvních rekvizit při rekonstrukci pouze jedné vybrané generační podoby lidového oděvu⁶⁵. Často se rovněž jednalo o volnou rekonstrukci lidového pracovního oděvu z domácích tkanin s červeně či modře pruhovanými kanafasovými sukněmi, bílou či modrotiskovou zástěrou a unifikovanou šněrovačkou a tyto kostýmy dodnes nalézají své uplatnění v

62 Moravcová, Mirjam, PhDr. Olga Skalníková, CSc. - jubilující, In: Lidé města ročník X., č. 10/2003, Praha: Fakulta humanitních studií UK, s. 154-157

63 Štěpánová, Irena, Život a dílo Drahomíry Stránské, in: Národopisný věstník XV. (57) - XVI (58), Praha: Národopisná společnost 1999, s. 13

64 Jiříkovská, Vanda - Mišurec, Zdeněk, Příspěvek k vývoji české etnografie a folkloristiky a Národopisné společnosti československé při ČSAV po únoru 1948, in: Národopisný věstník československý VIII. (50), Praha: Národopisná společnost při ČSAV 1991, s. 7

65 Stránská, Drahomíra, Lidové kroje tanečních souborů, in: Koliha, Josef (red.), Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě, Praha: Orbis 1953 s. 94

produkcí mnoha souborů. Ve dřívějších německojazyčných oblastech dosídlovaných obyvatelstvem z blízkého i vzdálenějšího okolí se však otevřelo i zcela nové výzkumné téma; cenné jsou zejména výzkumy přenosu lidového oděvu do vysídlených lokalit sousedících se silnými národopisnými regiony, kde v rámci jedné obce, zejména v první generaci osadníků, často koexistuje několik typů kroje odlišných svým původem⁶⁶.

Na poli studia lidového textilu a jeho výrobních technik vynikla zejména absolventka Univerzity Karlovy v Praze a Univerzity Klimenta Ochridského v Sofii⁶⁷, balkanoložka Hana Hynková, spolupracovnice Drahomíry Stránské při tvorbě národopisné výstavy o Bulharsku 1950 a spoluautorka hesla *Oblečení v Československé vlastivědě* 1968.

Hynková v důsledku expanze výzkumného pole odmítá zkoumat pouze *lidový kroj* a preferuje obsahově širší pojmy *oblek* a *oblékání* (jelikož znějí méně knižně nežli *oděv* a *odívání* prosazované jejími kolegy) - příležitostně užívané již D. Stránskou - při zaměření na nová, doposud marginalizovaná témata interpretovaná nezbytně pomocí marxistické metodologie. Oproti dřívějšímu soustředění pozornosti na oděv venkova, kdy byl zvláštní důraz kladen na studium jeho sváteční a obřadní formy, ocitá se nyní v popředí zájmu oděv sociálních "tříd"; s rozšířením pojmu *lid* i na obyvatelstvo měst, včetně proletariátu a také vesnické chudiny⁶⁸, je třeba reflektovat kulturu odívání i těchto sociálních skupin při zdůraznění ekonomických vazeb a studiu výrobních prostředků, podmíněných v tradičním terénu *surovinovou základnou* zkoumané oblasti a zvnějšku pokačující industrializací urbánní společnosti. Zkoumán je tak především oděv profesních skupin: šat rychtářů, mlynářů, samotných tkalců, stejnokroje řemeslníků sdružených v ceších se sociálně pojatou stratifikací na úbor mistrů, tovaryšů a učňů či sedláků, čeledínů a podruhů, největší důraz má být kladen na oděvní kulturu průmyslového dělnictva s přihlédnutím k aktuálnímu soudobému stavu. Příznačné je také zaměření na oděv socioprofesionálních i politicky orientovaných spolků a sdružení včetně poválečných folklorních souborů. Takto definovaný lidový oděv (*oblek*) je pak třeba nazírat prizmatem jeho znakovosti a především výroby, přičemž zejména změny v pracovní formě by podle předpokladu měly odpovídat změnám v oblasti výrobních prostředků.

Samotný lidový oděv je současnou etnologii zkoumán jako polysémantický etnosociální fenomén, který kromě svých funkcí v tradiční lidové kultuře zaujímá významné postavení v moderní společnosti při konstruování novodobého regionalismu, etnické, lokální, kolektivní i osobní identity svých nositelů, v procesu revitalizace, životě a kontextu folklorních sdružení a spolků, obsahující i kvalitativně variabilní esteticko-uměleckou a v neposlední řadě s ní spojenou ideologickou rovinu,

66 Frolec, Václav, *Oděv*, in: Frolec, Václav (ed.), *Horní Věstonice: společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice*, Brno: Univerzita J.E. Purkyně 1984, s. 207-218

67 Pivcová, Jitka, PhDr. Hana Hynková, CSc., in: Voškerušová, Hana (red.), *Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 10*, Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor 2000, s. 228-243

68 Strobach, Hermann, *Pojem lidu a jeho význam pro vymezení badatelského předmětu národopisu*, in: *Národopisné aktuality 3-4/1967*, Strážnice: Krajské středisko lidové kultury ve Strážnici 1967, s. 25-33

oscilující mezi protipóly kýče a dekadence (např. mezní interpretace lidového oděvu v rámci svérázového hnutí, festivit padesátých let či v Havlově grotesce *Prase*). Související téma tvoří výzkum výrobních technik, postupů, mechanických vlastností i kulturních významů materiálu a barviv. Odbornou terminologii pro lidový oděv i pro jakýkoliv fenomén materiální kultury lze v humanitní vědě pouze obtížně kodifikovat do neměnné podoby; kromě materiálové (technické) a technologické složky se vždy bude jednat o fenomén do značné míry dynamický, formou i obsahem dobově podmíněný. Rovněž typologické členění oděvu podle nesnadno definovatelných kulturních okruhů (středoevropský, západoevropský oděv atd.) je nosné pouze částečně a za účelem tvorby klasifikace je nutné provádět kulturněhistorickou analýzu se zohledněním geneze střihu, materiálu a funkce oděvní součásti jako i historických interkulturních transmisí včetně mimoevropských fenoménů; základní odborná terminologie by pak měla být především nekomplikovaná a s důrazem na informační přesnost snadno převoditelná do ostatních jazyků.

Výběrová bibliografie:

Bartoš, František, Z duchovní dílny našeho lidu, in: Vlček, Václav (red.), Osvěta: Listy pro rozhled v umění, vědě a politice, ročník XI., Praha: František Šimáček 1881, s. 556-565; 735-749; 934-945; 1087-1100

Bečák, Jan R., Haná, odkaz země a lidu, svazek I.: Lidové umění na Hané. Lidová kultura hmotná, Velký Týnec u Olomouce: Nákladem vlastním Jana R. Bečáka 1941

Beneš, Bohuslav, P. G. Bogatyrev a národopis Čechů a Slováků, in: Frolec, Václav (red.), Národopisný věstník československý VII., č. 1-2, Brno: Národopisná společnost 1972, s. 231-248

Bogatyrev, Peter, Funkcie kroja na Moravskom Slovensku, Turčianský sv. Martin: Matica slovenská 1937

Brouček, Stanislav, České národopisné hnutí na konci 19. století, Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze 1979

Falk, Hjalmar, Altwestnordische Kleiderkunde: mit besonderer Berücksichtigung der Terminologie, Kristiania: J. Dybwad 1919

Frick, Carole Collier, Dressing renaissance Florence: families, fortunes and fine clothing, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2005

Geiger, Paul, Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch, Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter 1936

Gorgus, Nina, Der Internationale Volkskunstkongreß 1928 in Prag: Volkskunst zwischen Folklore, Volkstum und nationalen Traditionen, in: Moravánszky, Ákos (ed.), Das entfernte Dorf: moderne Kunst und ethnischer Artefakt, Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag 2002, s. 125-135

Hanika, Josef, Sudetendeutsche Volkstrachten, Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus 1937

Helm, Rudolf, Deutsche Volkstrachten aus der Sammlung des Germanischen Museums in Nürnberg, München: J. S. Lehmann 1932

Hynková, Hana, Lidové tkaniny v oblasti Orlických hor, Rychnov nad Kněžnou: Okresní muzeum Orlických hor 2002

Chotek, Karel, Lidová kultura a kroje v Československu, Praha: Novina 1937

Jančář, Josef – Krist, Jan, Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice, Strážnice: Národní ústav lidové kultury 2007

Jeřábek, Richard, Josef František Svoboda - objevitel Horácka (11. 2. 1874 - 28. 4. 1946): K stému dvacátému výročí narození, in: Krist, Jan (red.), Národopisná revue 1-2/1994, Strážnice: Ústav lidové kultury 1994, s. 5-9

Klvaňa, Josef, Kroj lidu slovenského na Moravě, in: Časopis Moravského musea zemského, ročník VI.-IX., Brno: Moravská akciová knihtiskárna 1906-1909, s. 292-308 (VI./1906); 86-104 (VII./1907); s. 238-256 (VIII./1908); 212-228 (IX./1909)

Koula, Jan, Několik myšlének, v čem a kde dlužno hledati starožitnost vyšívaní československého,

in: Zíbrt, Čeněk (red.), Český lid VI., Praha: F. Šimáček 1897 s. 25–34; 171–179; 275–282; 458–462

Křížová, Alena - Šimša, Martin, Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I.: Ikonografické prameny do roku 1850, Strážnice: NÚLK 2012

Langhammerová, Jiřina, Slovník etnografických muzejních reálií III.: Lidový oděv v Českých zemích, Praha: Národní muzeum 1990

Lozoviuk, Petr, Interethnik im Wissenschaftsprozess: Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH 2008

Ludvíková, Miroslava, Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814, Brno: Moravské zemské muzeum a Sudetendeutsches Archiv München 2000

Macek, Josef (red.), Československá vlastivěda díl III., Lidová kultura, Praha: Orbis 1968

Mautner, Konrad – Geramb, Viktor, Steirisches Trachtenbuch. I. Band: Von der Urzeit bis zur französischen Revolution, Graz: Verlag des Univerzitätsbuchhandlung Leuschner & Lubensky 1932

Moravcová, Mirjam, K otázce formování specifiky oděvu dělnictva, in: Robek, Antonín (red.), Český lid, ročník 71, č. 4, Praha: Academia 1984, s. 194-200

Moszyński, Kazimierz, Ewolucjonizm krytyczny na tle innych kierunków w etnologii, Kraków: Polskie Tow. Ludoznawcze 1949

Petráň, Josef, Dějiny hmotné kultury I./2, Praha: SPN 1985

Petráň, Josef, Dějiny hmotné kultury II./2, Praha: Karolinum 1997

Pražák, Vilém, Organizace soustavné práce o lidových výšivkách slovenských, in: Horák, Jiří (red.), Národopisný věstník československý: ročník XVIII., zvláštní svazek číslo 1: Úkoly a cíle

národopisu československého, Praha: Národopisná společnost českoslovanská 1925, s. 54-62

Rumpf, Fritz, Der Mensch und seine Tracht ihrem Wesen nach geschildert, Berlin: Alfred Schall 1905

Skalníková, Olga (ed.), Kladensko: Život a kultura lidu v průmyslové oblasti, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1959

Skalníková, Olga, Pět století hornického kroje, Brno: Symposium Hornická Příbram ve vědě a technice 1986

Sládek, Miloš, Opice, psi, kozlové a pernatci v chrámu aneb Pobělohorské postily o chování lidí a zvířat v kostele, in: Šmied, Miroslav – Záruba, František (eds.), Obrazy uctívané, obdivované a interpretované. Sborník k 60. narozeninám profesora Jana Royta, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta 2015, s. 397-410

Stránská, Drahomíra, Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů, in: Holý, Ladislav (red.), Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV, č. 2, Praha: Knihotisk 1., n. p. 1963, s. 3-13

Stránská, Drahomíra, Lidové kroje v Československu, díl I. Čechy, Praha: J. Otto [1949]

Štěpánová, Irena, Člověk a lidová kultura: Člověk a lidový oděv – lidový oděv v životě člověka, ed. Malina, Jaroslav, Panorama biologické a sociokulturní antropologie 23, Nadace Universitas Masarykiana-Masarykova universita v Brně, Brno: Nauma 2005

Turnau, Irena, Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1991

Tyršová, Renáta, Lidový kroj v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Praha: F. Topič 1918

Václavík, Antonín, Genese obřadních plachet, koutnice a úvodnice, in: Závodský, Artur (red.),

Franku Wollmanovi k sedmdesátinám, sborník prací, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 482-529

Vydra, Josef, Lid jako tvůrce a vynálezce, in: Koliha, Josef (red.), Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě, Praha: Orbis 1953, s. 83-87

Winter, Zikmund, Dějiny kroje v zemích Českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy, Praha: F. Šimáček 1893

Wocel, Jan Er., O kroji českém ve středním věku, in: Časopis českého museum, osmnáctý ročník, svazek druhý, Praha: České museum 1844, s. 261-283

Zelenin, D., Grundlinien und Errungenschaften der Volkskunde in der UdSSR, in: Spina, Franz - Gesemann, Gerhard (ed.), Slavische Rundschau: Berichtende und kritische Zeitschrift für das geistige Leben der slavischen Völker, ročník VI., č. 2, Prag-Berlin 1934, s. 86-99

Zíbrt, Čeněk, Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské, Praha: F. Šimáček 1892

Žižková, Lenka, Slavné počátky a neslavné konce Krásné jizby a Ústředí lidové umělecké výroby, in: Národopisná revue XVIII., 3/2008, Strážnice: Národní ústav lidové kultury 2008, s. 127-134